

JEAN BAPTISTE ELIZANBURUREN BIZITZA

Sara, 1991-XII-21

X. Elozegi

Jean Baptiste Elizanbururen biografia handirik ez bada ere, badira bere bizitzaren goiti-beheitiak eman dituzten hainbat idazle, eta horietako bat, menturaz joriena, Antonio Maria labaien jauna.

Baina, maiz gertatzen den bezala, baten hutsak bertzek errepikatuz egiaq bailira agertzen dira ondorenean. Eta hala zuzenak ez diren xehetasun batzu han-hemenka argitaratuak izan dira.

BURASOAK - FAMILIA

Louis Dassancek bere lana argitaratu arte (1) uste izan da Jean Baptisteren aita Heleta aldekoa zela eta ama aldiz, Zugarramurdiarra.

Aita, Michel Elizanburu, Baigorriarra zen sortzez (05.03.1790), nahiz familiaz Azkaratekoa izan. Hemeretzi urtetan, errienta zelarik, ezkondu zen Ortzaizen, 1809ko otsailaren batean.

Ama, Jeanne Irazabal, Ortzaiztarra zen, 1789ko uztailaren batean sortua, eta 20 urte zituen ezkondu zirelarik (2). Ez zen nehundik ere

(1) "Recherches sur la filiation du poète J.B. Elissamburu" *Gure Herria* 1970. Louis Dassance.

(2) Ohargarria da oraindik ere Saratarrek diotena: Jean Baptiste Elizanbururen ama Zugarramurdikoa zen, Palazio deitu etxekoa hain zuzen ere. Egia ez baldin bada hala badu uste horrek oinarririk.

Jean Baptiste Elizanbururen seme bakarra, Joset, Urruñan sortu zen 1877ko apirilaren 14an. Estudioak egin eta, mende hastapenean, Saran ideki zuen farmazia (lehenik Lauretsenean, ondotik Xaalean eta azkenik Lekuederrean), eta oraindik bizi diren lekuko batzuen erranetarik badakigu Joseten izeba Zugarramurdin bizi zela, Palazio etxean, eta alarguntsa zela.

Hain zuzen delako botikarioa, urtero abenduaren 26an Zugarramurdira joaten omen zen izebari bisitaren egitera eta hori eguraldi txarra izanik ere...

Horiek horrela bazukeen funtsa saratarren lehen aipaturiko ustea...

Zugarramurdikoa, Labaien ondotik bertze zenbait idazlek hori badiote ere (Estornes Lasa,...).

Dassanceren lanetik jakin dugunez, Michel, aita, Aduanan sartu zen ezkondu eta berehala, 1811an, eta 1813an Lekunberriko Aduanan zen. Bertzalde Jean Baptisteren lau anaia zaharrenak, Léon, Joseph, Martin eta Jean Aduanetako enpleatu izan ziren.

Elizanburutarren lehen zortzi haurrideak hauek izan ziren:

- Gratianne, 1813an (edo lehentxago) sortua.
- Dominique (edo Marie Dominique) Ortzainen sortua (12.06.1814) (3).
- Léon Ortzainen sortua (1.03.1816).
- Marie, 1817an sortua.
- Joseph, Arnegin sortua (23.11.1818).
- Martin (“Luttin” izengoitiz), Lasan sortua (26.03.1820).
- Jean, Lasan sortua (3.02.1823).
- Gracieuse, 1824 eta 1826 artean sortua.

Horra bada, Lekunberri, Ortzaize, Arnegi eta Lasa bizitoki izan ondoan Elizanburu senar-emazteak eta 8 haurrideak heldu zaizkigula Sarara 1826an.

Lehenik Piarresenea (4) etxean kokatu ziren eta bertan sortu ziren:

- Martin (29.01.1827).
- Jean Baptiste (14.08.1828).

Horra egia: Palazio etxeko alargunsa hori, “palaziana” eta ere “señorita” deitzen zutena, Urruñarra zen sortzez eta ezkontzaz bilakaturik zen Zugarramurdiarra. Etiennette (edo Estephanie) Eyheraburu Urruñan sortu zen 1847ko martxoaren 14an eta Palazioko nagusiarekin (don Romualdo) ezkondu zen. Etiennette bertzalde Françoise Eyhereburu, Jean Baptiste Elizanbururen emaztearen ahizpa zen. Jakingarria litzake nola bilakatu zen Zugarramurdiko “palaziana” gure Urruñarra!

(3) Dominique Elizanburu François Harizaletarekin ezkondu zen Saran (28.11.1839). Senarra Iguzkiagerreko bordako maizterra zen, Dominique Kolokarenea etxean bizi zelarik. Ordukotz Dominiquek lehen haurra ukana zuen, iduriz delako Harizaleta aita zelarik (Marie 9.09.1838). Familia Harretxeko bordan kokatu zen eta bertan sortu ziren Gracianne Harizaleta (27.09.1840) eta Jean Harizaleta (22.01.1842).

François Harizaleta Ameriketara joan zen... Dominique artean, Saran, ukan zituen bertze bi haur (aita ez-ezagunenak): Jean Elissamburu Granadan sortua (3.09.1849) eta Jeanne Marie Gracianne Elissamburu Martingazteenean sortu zena (24.10.1852). Denbora horietan François Harizaleta agiri guzietan “passé à Montevideo” hitzez aipatzen dute.

1959ko ekainaren 28ko agiri batetan hauxe irakurtzen ahal da: “Dominica Elissamburu et François Harizaleta conjoints d’état de labeur, domiciliés à Sare”...

Dominique Munddunirenean hil zen (21.07.1870); bertze guziak, iduriz, Saratik joan ziren...

(4) Piarresenea: Bastandegia eta Harretxea etxeen artean, bide erditsuan zen etxe ttipinoa, erreka ondoan. Gerora ere guardak bizi izan ziren etxea (suntsitua).

Ondotik Adameta etxean (5) sortu zen azken haurridea:

– Jeanne (22.12.1830).

Familia hori 9 urtez egon zen Saran, Piarresenean lehenik, ondotik Adametan eta azkenik, iduriz, Granadan. Granada etxean, hain xuxen, hil zen Jeanne Irazabal ama (4.10.1835). Artean aita, Michel Elizanburu Arrangoitzeko aduanan zen lanean sous-lieutenant gisa eta han berean hil zen (1.11.1835).

Familia Arrangoitzera eramateko xedetan ote zen? Emaztearen heriotzea dela-ta, ezina gertatu ote zitzaion? Dena den Arrangoitzeko hilerrian ehortzia da Michel Elizanburu.

Zer gertatu zen orduan hameka umezurtz horietaz? Jakin badakigu 1859an guziak bizirik zirela (6).

Pentsa daiteke, lau seme zaharrenak gazterik sartuko zirela Aduanan. Léon Uztaritzen ezkondu zelarik (25.04.1842) jadanik “brigadier des douanes” kargua ba zuen; ez zitaken Aduanan sartu berria... Martin ere 1842an Oletako Aduanan ari zen lanean... Bertze batzu Ortzaizera eraman ote zituzten?

Beraz Jean Baptistek zazpi urte zituen, eta Granada etxean bizi zen, umezurtz gelditu zelarik.

Labaienek dioenez Harizmendia etxeokok lagundu zuten Jean Baptiste. Egia da Harizmendiako nagusia, Jean Baptiste Etcheverry, izan zela J.B. Elizanbururen baraioko aitabitxi.

Bertzalde Moskorrondoa etxeko jauna zen Mendiburu errient nagusiak adiskidetasun handia omen zuen Elizanburutarrekin...

(5) Adameta: Iletegia lantegia egina izan zelarik bertan ziren zombait etxe bota egin zituzten:

Errotaldeborra - Errotaldebordaxumea - Errota - Haranbidea/Adameta (eraikuntza bereko bi zati, bakoitzak bere izena zuena).

(6) 28.06.1859 “Audience...”

– Gracianne, dendaria, Ortzaizen bizi.

– Dominica, laborantzatik bizi zen Saran.

– Léon, Donibane Lohitzuneko Akotz auzoan Aduanako “brigadier” gisa.

– Marie, Etcheverryren alarguntsa, laborantzatik bizi, Ortzaizen.

– Joséph, Ortzaizen laborari (Aduana utzi ondoren beraz).

– Martin, Ortzaizen laborari (hau ere Aduanan egona).

– Jean Aduanako “sous-brigadier” gradodun, Zuraiden.

– Gracieuse, sehi, Baionan.

– Martin, errient, Zuraiden.

– Jean Baptiste, Clermont Ferrand hirian armadako “sous-lieutenant” gisa.

– Jeanne, Bordalen bizi zena.

Dena den, ez dakigu xuxen nun bizi izan ziren Elizanburutarrak (Saran geldituak zitazkenak). Dominique arrebak Kolokarenean bizi izan zenak etxean hartu ote zituen haurride zombait?

Jean Baptiste, bertze haurrak bezala, herriko eskolan ibili zen dudark gabe eta elizako beretter ere izan zen. Hain zuzen Dominique arreba ezkondu zelarik (28.11.1839) elizako ezkont-agirian, Jean Baptisteren sinadura agertzen da. Jakingarria da ere "Piarres Adame" liburuttoan honako elkar-hizketa hau irakurtzen ahal dugula: "To!, to!, to!... ez haiz hi beattar izana", eta Peiok: "Bai, jauna...". Eta badakigu delako Peio gaztea, Jean Baptiste Elizanburu bera zela...

Tarrothu zelarik Larresoroko semenarioan sartu zen ikasle, bizitzaren nekeak eta zailtasunak ongi ezagaturik, naski.

Istudioak. Larresoron iragan zituen gaztaroko urteak, bainan ez dakigu Saran gelditzen zen familiarekiko hartu-emanak atxiki zituenentz.

1843-1847 urte horiek markatu zuten dudarik gabe Elizanburu gaztearen pertsonalitatea. Han berean sortu bide zitzaion euskal kulturarekiko amodioa. Han egin zuen Elizanburuk Gratien Ademaren ezagutza eta elgarrekin egin zituzten zombait kantu, hala nola 1846an goseteari "Betiri Sants" izenekoa eta ere bertze bat Zumalakarregi gizon ospetsuari.

Adema eta Elizanbururen bideak urrundu ziren: Adema azpezgoaren bidetik barna sartu zen eta Saratarrak armadakoa hartu zuen. Euskaltzaletasunak berriro gurutzerazi zituen. Politikaren gorabeheren gaintetik adiskidetasunak iraun zuen azkeneraino.

ARMADA

20 urte zituelarik (7), 1849ko apirilaren 30an, Baionako kasernan bi urteko engaiamendua sinatu zuen Elizanburuk. Duvoisin en hitzetan zakua bizkarrean (hau da bertze deusik gabe) sartu zen armadan. Dena den, ez zen soldadogoa egitera joan.

54an Errejimenduan eman zuten soldado arrunt eta errejimendu honetan egon zen luzaz (bertze bietan bi urtetarako sinatu zuen eta 1855an 7 urtetarako).

1851n, Vaucluse departamenduan "campagne intérieure" deitu batean parte hartu zuen.

(7) Ezkontzagirian: "armadura joan aintzinean Saran bizi zena".
Armadako paper batean (24.8.1857) "azken egoitza Urruña".

Afrikan ere bietan egon izan zen bertako gudutan: lehenik 1853 otsailaren 13tik 1854ko abenduaren 21 arte eta ondoren 1855ko maiatzaren 28tik 1857ko urriaren 15 arte.

Artean emeki emeki gradotan igaten joan zen...

- 1850ean: “caporal”.
- 1851n “sergent”.
- 1857an “adjudant”.

1859ko ekainaren 29an, Clermont Ferrand hirian zen “sous-lieutenant” gisa.

1860 urtean grado berarekin Savoie eskualdean omen zen (ikus Duvoisin).

1861ko abenduaren 29an Enperadorearen guardian, hau da, “Premier Régiment de Grenadiers de la Garde Impériale” delakoan sartu zen. Ez zen, iduriz, gauza erraza eta podereari buruzko atxikimendua frogatu beharrezkoa ziteken... Errejimendu honetan iragan zituen 10 urte.

Artean, ez dakigularik xuxen zer arrazoinez “Légion d’Honneur” delakoan xingoladun eman zuten (26.12.1864 edo 26.1.1865).

1870ko uztailaren 19an hasi zen Alemaniaren kontra Frantziako armadak egin zuen gerla. Elizanburu, ordukotz lotinenta zena, kanpaña hortan parte hartu zuen. Elizanburuk berak egin txosten batean kontatzen ditu egun haietako goiti beheitiak. Parisetik 1870ko uztailaren 20an abiatu ziren. Uztailaren 22tik 26 arte Nancy hirian egon ziren. 28an Metz hirian ziren. Agorriaren 14an Borny deitu tokiko gudukaldian parte hartu zuen eta 16an Gravelotte herrixkako gatazka bortitzetan ere. 18an St. Privat deitu tokian ziren eta ondoko egunetan izan zituzten bertze ekintza zombait, hala nola itxurazko ateraldi bat (31.8.1870-1.9.1870).

1870ko buruilaren 12an, tokian berean, kapitain izendatu zuten, Elizanbururen beraren hitzez, adinarengatik (“tour d’ancienneté”).

Ondotik, urriaren 7an bertze ekintza batean parte hartu ondoren, ez du bertzerik aipatzen. Urriaren 29an preso hartu zuten (Metz hiriko kapitulazionea) eta Westfalia eskualdeko Soest herrian egon zen preso Azaroaren 4tik 1871ko apirilaren 6 arte. 1871ko apirilaren 10an 14 Errejimenduan eman zuten (Auxerre hirian). Nagusi berriek (Errepublika emana zuten agintean Inperioaren ondotik) bere gradoan konfirmatu zuten Elizanburu kapitaina.

Saratarraren txostenetik badakigu ere 14 garren Errejimunduaren konpañia baten buru eman zutela eta armada Parisera sartu aintzineko eta ondoko ekintzetan parte hartu zueela (24.4.1871-7.6.1871). Gauza ageria denez Pariseko jazar-kundea edo bertze hitzez “La Commune de

Paris” delakoan armadak egin represioea bortitza izan zen: 20.000 (edo batzuen ustez 40.000) heriotze izan ziren federatuen aldetik eta 700 inguru armadako lerrotan.

1872ko maiatzaren lehenean 125. Errejimenduaren kapitain izendatu zuten eta 1874ko abenduaren 31n Baionan zen 34 Errejimenduan [Artean, oraino Sedan hirian zelarik (!) Urruñako alaba batekin ezkondua zen (10.6.1874)].

1876ko azaroaren 18an, eri zelako, lanetik kanpo utzi zuten “en non activité”, 6 ilabete baino gehiago beharko zituelako osatzeko...

1879ko agorriaren 25an erretretan zen (30 urtetan armadan egona bait zen). Halere kargu berri bat (ala ohorezko kargu bat?) eman zioten 1880ko otsailaren 18an (Capitaine Adjudant Major).

Azkenik Elizanbururen demisioea 1881ko abenduaren 6an onartua izan zen.

EUSKAL HERRIRATZEA

Familia aberats bateko alaba zen Françoise Eyherabururekin ezkondu zen Urruñan berean (10.6.1874).

Ez du iduri senar emazteak Sedanera (J. Baptisteren bizitoki ofizialera) joan zirenik bizitzera. Aldiz, Elizanburu ofizialki Baionaratua urte ondarrean izan baldin ba zen ere, iduriz lehenago ere utzia zuen Sedaneko egonlekua. Geroago aztertuko ditugun paperetan agertzen denez, 1874 urtean Vichy hiriko uretara joan behar (?) izan omen zuen bere osagarriarengatik eta ondoren hiru hilabeteko pausaldia izan zuen...

Ezkondu aintzinetik, Elizanburuk baimena galdatua zuen armadako buruzagiari eta baia eman aintzinetik inkesta bat egin erazi zuten. Hortik ageri da Françoise Eyheraburu ondasunez Elizanburu bera baino aintzez aberatsagoa zela. Notariaren aintzinean egin kontratuan gauza bera ikusten ahal da.

Françoise Eyheraburu Hiriarte eta (16.8.1842) zen, eta ezkondu zelarik aita eta bi anaia hilak ziren. Aita Pierre Eyheraburu Urruñako Herriko-Etxeko enpleatua izana zen, herriko lanen buru gisa. Ama Marie Catherine Hiribarren komertsanta zen, eta anaia, Pierre Celestin, zimentu lantegi baten nagusia, ahizpa gaztena berriz, Etiennette edo Estephanie, 1847ko martxoaren 14an sortu zen eta noiz ez dakigularik Zugarramurdira ezkondu zen.

Hiriarte eta sortu zen senar emazteak ukan zuten seme bakarra, Léon Joseph (14.4.1877), Jean Baptiste Elizanburu “en non activité” emana zelarik.

Urruñan, beraz, biri izan zen Elizanburu zombait urtez. 30 urte bete behar zituelarik militar gisa, erretretari buruzko paperak eta galdeak egin zituen eta hala dakigu Sarara joan nahi zuela han betirako geldituz (8.11.1879).

Manterolari egin gutun baten bidez badakigu Saran zela 1880ko urtarrilaren 22an.

ERITASUNA

Dakigunez lanetik kanpo utzi zuten Saratarra (18.11.1876), eri handi zelakoan. Egiazki eri ote zen Elizanburu? Ikus dezagun paperek zer dioten.

“Inspection Générale de 1875” deitu dokumentuan ez da nehundik ere ageri gure olerkaria eri denik. Bertzalde erran genezake, azkar, gerlarako on, eta horrelakoak irakurtzen ditugula eta ere “basque, a l’habitude des montagnes”.

1876ko dokumentu bertsuan Jeneral batek, azkar eta gerlarako on ikusten badu ere, “Inspecteur Général” karguduna ez da critzi berekoa. Honek, hain zuzen hauxe dio: “itxuraz azkarra izanagatik osagarria eskastua du azken urtetan... bere egin beharrak ezin izango ditu bete eta zerbitzua utzi beharrean izanen da aldi batentzat”.

Mediku batek egin gutunean (6.9.1876) irakurtzen ahal dugu Elizanburu azken 4 urtetan maiz egon zela eri, halabainan ospitalean egun bat ere iragan gabe. 1872an Vichy hirira joan behar izan omen zuen “gastralgie” eritasunaren artatzera. 1874an ere Vichy hirira joan zela eta ondoren hau ilabeteko pausaldia izan zuela... 1876an berriro Vichy hirira eta ilabete osoa pausa... “Arrunt ezindua da eta administrazioneko lanak egiten baldin ba ditu ez da berdin bertatzen bertzetan”. Eta bururatzen du erranez “eta ofiziale honek ez badu egun bat ere iragan ospitalean, ezkondua delako da eta bere etxean pausatzen delako da”.

Bertze dokumentu batean (10.9.1876) gauza bertsuak errepikatzen dira, argituz, bertzalde, sei hilabetetan ezin izanen duela bere osagarria berreskuratu.

1876ko urriaren 31n galde ofiziala egina da. Eritasunaren izena ere aipatzen da “Dyspepsie gastralgique chronique”. Laster galde hori onartua da (18.11.1876).

1879ko apirilaren 21eko Baionako ospitale Militarreko ageri batean irakurtzen dugu “bere eritasunaren ondotik Elizanburu arrunt ahuldua

da, eta bertzalde Armadan 30 urte eginak bait ditu erretretara joan beharko luke kapitaina”.

Egiazki eri ote zen Elizanburu? Ez da erraza galde honi erantzutea; dena den Manterolari izkiriatutako gutunetan ez da horrelakorik ageri, nun ez den 1881ko maiatzaren 10ekoan. Hain zuzen Manterolaren galde bati erantzunez hauxe dio: “bai, bizi naiz oraino, baina doi doia. Banabila, baina herrestantxe bezala. Zer nahi duzu?... Osasuna galtzen da laster, baina gero ez berriz kausitzen batzuetan luzaz ere. Halere ez dut behar sobera errenkuratu, zeren Jainkoari eskerrak urte hainitzez gozatu bainaiz osasunik ederrenaz. Orai tzarraren aldia eta Jainkoak hala nahiko duen artean...”.

Beraz bai egiazki eri senditzen du bere burua 1881.urtean, baina lehenagoko urtetaz ez dugu bertze lekukotasunik. Aipatzekoa halere Armadako 1880 agiri bat. Oroit gaitezen orduan, lanetik kanpo, eta erretretan zela Elizanburu. Alta ba zuen, ofizialki bederen, armadako kargu bat eta buruzagiek Elizanbururi buruz hauxe diote: “constitution robuste”, bonne sante”, “vigoureux” eta holako...

SARAN

Gure familia (senar-emazteak eta Joset seme bakarra), beraz, Saran kokata zen, Lekuederrea etxean.

– 1880ko urtarrilean Sarn ziren.

– 1881.urtean juje-laguntzaile izan ondoren, 1882an Ezpeletako kantonamenduko bakezko jujea izendatua izan zen. Ezpeletara joaten omen zen herriak eskenitako Ene izeneko zaldi gainean.

1870ez geroz Frantzia estadoak bildu zafraldiaren ondotik ainitz kanbiamendu dira; Errepublika emana izan da eta orotan xuri gorrien arteko politika borrokak biziki bortitzak dira.

Gure Elizanburu giristino suhar bezanbat zen gorrien aldekoa bete betean. Ez dakigu armadako denboretan bere pentsamoldea agertzen zuenentz, ez dugu batere frogarik atxeman hortaz. Denboraldi haietako lelukotasun bakarrak bere kantuak ditugu eta horiek ez digute ezer erakusten hortaz...

Dena den, Saran bizi zelarik eta herriko bozak izanik horra Jean Baptiste Elizanburu gorrien listan presentatzen dela. 1881ko urtarrilaren 9an bozak izan ziren, eta 1881ko urtarrilaren 23an Herriko-Etxean boz kondatzeak. Bozik gehien bildu zituena Elizanburu izan zen. Ez zen aspaldi Sarara etorria zela baina, iduriz, Saratarrek estimu handitan zuten.

Auzapeza hautatua izan zelarik 15 (16 etarik) kontseilari ziren bilduak Herriko etxean, J.B. Elizanburu barne. Bainan, gauza harrigarria, Jacques Abbadie izan zen hautatua 14 bozez eta ez Elizanburu. Ondotik auzapez bigarren (axuanta) dute hautatzen eta hor ateratzen da Elizanburu 14 bozez ere. Bainan, iduriz, Elizanburuk ez zuen herriko kargurik nahi, eta bere xede bakarra gorrien listari bere laguntza ekartzea zen... Dena den, ez zen gehiago nehoiz Herriko-Etxean agertu kontseilua bildu izan zelarik eta laster Elizanbururen ordeztu bertzeta bat izan zen hautatua.

Elizanbururen bizitzako azken hamar urteren berri handirik ez dugu jakin ahal izan Saran berean. Bada halere zerbait jakingarririk. Urte haietan telegrafa berrikuntza handia zen eta ainitz mintzo zen jendea hortaz. Saran ere telegrafa eman behar zela eta diru eske bat antolatua izan zen, suskizio gisa. Herriko etxeko bilkura batetan (21.11.1886) diru biltze hortaz mintzatu ziren kontseilukoak eta liburu ofizialean eman zuten emaileen lista osoa. Horra xehetasun batzu:

- Abbadie/Aguirre: 300 - Dop Henry 100 - Lereboure Gustave 100 - Mendiboure J.B. 50 - Elissague (jaun auzapeza) 50.
- Ondotik 10 eta 30 liberen artean 11 pertsona eta horien artean: Webster, Elizanburu, Eliçagaray medikua, Diharassarry Eugène, Landerretche erretora...
- Azkenik 18 emaile libera bat eta 10 liberen artean (horien artean Augustin Etcheverry zapataina eta bertsulari eta poeta ezagutua Amirin errienta, Aprendisteguy bikarioa...).

Orotara 836 libera.

Dena den pentsatzen ahal dugu goxoki igaro zituela bere azken urteak. Saran berean bazuen adiskide handi bat Webster angelesa (8) Bexienian bizi zena eta liburu egile, euskal kultura ongi ezagutzen eta maitatzen zuena... Eta Saraz bertzalde badu hartu emanik, mugaz bi aldetan, orduko euskaltzale handiekin, hala nola, zombait bakarrik aipatzeko Guilbeau jauna eta Manterolarekin. Hain zuzen Elizanburu/Guilbeau/Manterola, hiruak izan ziren Donibane-Lohizuneko 1881eko bestetan bertsulari sariketaren juleak.

Emaztea gazterik hil zen, 49 urte bete gabeak zituelarik, (4.07.1891), eta laster etorri zitzaion Elizanbururi ere azken orena (31.12.1891).

(8) 1882ean Sarara joana DL'tik. Osasun eskasez batzuen iduriz. Diru eskasez Duvoisin-en eritiz.

J.B. ELIZANBURUREN LANAK

Esku-liburua

Elizanbururen eskuz egina da. Alde batetik 15 kantu, bertze aldetik Piarres Adame hitz laxozko eleberri tipia.

Kantuak Nere etxea - Gazte hiltzera dohana - Maria - Apexa eta Lorea - Zapataina - Agur herriari - Lau andren besta - Biba Frantzia - Aingeru bati - Xori berriketaria - Lehen eta orai -Eskuara eta Eskualdunak - *Eskualduna* - *Xuriko* - Maite zaitut. Kantu bakotzak bere musika aintzinetik duelarik.

Esku-liburu hau dela-ta bada ainitz galde edo duda:

Noiz egina ote? Bada data bat Eskualduna kantua ondotik (1867) eta bertze bat azkenaren ondotik: 1er Octobre 1885, eta sinadura bezalako zerbait, menturaz Elizanbururena.

Kantutegi hau osoki eta aldi batez kopiatua izan ote zen? Kantuek duten ordena kronologiazkoa ordena ote? Ezin galde horiei erantzun zuzenik eman. Bada halere zerbait bitxi: azken kantuak osoki **K** hizkiz emanak dira. Bertze guzietan ba ziren **C** izkiak eta **K** izkiak (9), hastapenean bederen, baina ondotik **C** gehienak gainerik zuzendurik **K** bilakatuak dira.

15 kantu horietarik biga ez dira Elizanbururenak:

- Eskualduna (egileak Joannateguy eta Louis Ithurbide saratarra), eta aipagarria sinadura gisa hau agertzen da “Saratat koplari bat 1867”.
- Xuriko (egilea Gratien Adema “Zaldubi”); hemen ere sinadura gisa: “Zaldubi”.

Ez da esku-liburu honetan bertze sinadurarik salbu liburuaren azkenan lehen aipatu duguna.

Bertze 13 kantuak Jean Baptiste Elizanbururenak dira. (Sail honetaz kanpo badakigu eritegian (Boltixurrak) kantua ere Saratarrarena dela eta menturaz, bertze batzu ere...

(9) Ortografiaz ari garelarik, CH (oraiko euskaraz X) delakoarekin ez huts egiteko naski beti ematen du ikhusten, ikhasten, golkho, lekhu, khausitu (baina causitzen!) ekharria, bilkhura, akhalarre... Bertzetan aldiz, nola gerta, C hala K.

Ortografiaz ere, orain TS idazten duguna Elizanburuk X izkiriartzen zuen orduko idazle gehienek bezala. Baina bi kantutan TS erabiltzen du: Maria eta eskuara eta eskualduna. Orain J ematen dena Elizanburuk Y ematen zuen salbu *Agur Herriari* kantuan eta nahasketaturik biak *Gazte hiltzea dohana* eta *Zapataina* kantuan. Bitxikeriak ere Erdalduna, adiskidea, ari (ari izan)...

Piarres Adame

Hitz laxozko eleberri ttipi baina obra xoragarria den Piarres Adame esku-liburuaren bertze aldetik izkiriaturia da. Ba du lan honek berezitasun bat: jakina denez Piarres Adame liburuttoaren barnean, bigarren atalean hain zuzen, Gizon zuhurra edo Zapataina kantua agertua izan dela eta hori ez bakarrik liburu horren azken argitaratzen baina ere zaharretan. Esku-liburuan aldiz ez da horrelakorik gertatzen, bigarren atalean ez da emana kantu hori! Dena den aldakuntza hori Elizanburuk berak egin zitekeen...

Kronologia

Elizanbururen kantuek noiz eginak izan ziren ez dakigun arren, denbora haietako lekukotasunak (kasetak, aldizkariak, sariketak) garrantzi handikoak dira eta bereziki Abadia jaunak antolatzen zituen bestak:

ABADIAREN BESTAK

Abbadie d'Arrast jaunak antolatu zituen Urruñan 1853an hasirik eta 1896 urte arte (Kanbo, Maule), hainbat eta hainbat sariketa. Diru-emaizta ederrez hornituak ziren primaka horiek eta bertsulariak eta poetaz bertalde saritzen zituzten ere, pilotariak, kabala feriak, laskerkari txapelketak etabar. Horra zein herritan eginak izan ziren joko horiek:

URRUÑA:	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
	1862	1863						
SARA:	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1871	1872
	1873	1874	1875	1876	1878	1882	1884	1885
DONAPALEU:	1877							
ELIZONDO:	1879							
MAULE:	1880	1890	1896					
IRUN:	1881							
MARKINA:	1883							
URNIETA:	1886							
AZKAINE:	1887							
KANBO:	1888	1896						
DONEZTEBE:	1889							
IURRETA:	1891							

DONIBANE-	
- LOHIZUNE:	1892 1894
UZTARITZE:	1893
AZPEITIA:	1893
HAZPARNE:	1894
BERA:	1895
EZPELETA:	1896

Besta horiez bertzalde 1879tik goiti bertze batzu ere ospatzen dira, hala nola Donostian 1879an, 1880, 1881... Begoñan 1880an, Beran 1880an, Donibane-Lohizunen 1881ean, Iruñea, Oihartzun, Bilbo.

* * *

Beraz zoin kantu noiz eginak diren ez badakigu ere, kasu batzuetan gauza ageria da halako urtetako sariketan aurkeztua izan zen kantua edo halako kasetan argitaratua izan zena *Ordurako bederen* egina zela. Horrek ez du frogatzen haatik bertzeak berantago eginak izan direnik...

* * *

Gazte hiltzera dohana (1860 JB. Elizanburu armadako “*Sous-lieutenant*”); Esku-liburuan bigarrena 4 eta 5 plametan emana.

Urruñako 1860ko jokoetan lehen saria bildu zuen kantu honek. Le Courrier kasetak 1860ko buruilarren 9an ean osoki argitaratu zuen, frantses itzulpena ondoan zuelarik.

Sariketa hau dela-ta gauza harrigarri bat gertatu zen. Le Courrier kasetak 1860ko buruilarren 2an ean lehen saria ukan zuen kantua “*Gazte hiltzera dohana*” zela eta haren egilea Harlouch jauna zela zioen, bainan berehala (12.09.1860) zuzendu zuen berria eta horrela eman zuten Duvoisin kapitainaren sinaduraz: “Harlouch jaunaren lan bat eta saritua izan dena, biak elgarrekin izanez, uste izan genuen biak zirela Harlouch jaunarenak. Bainan ez da horrela, irabazi duen kantua egilea J.B. Elizanburu da, armadako lotinenta, Léon Elizanbururen anaia...”.

Hau hala izanik ere Estornes Lasaren obra handian, *Gazte hiltzera dohana* kantua Harlouch jaunarena bezala emana da. Bertzalde Labaien jaunak, “Harlouch” J.B. Elizanbururen izenorde bat baizik ez dela dio...

Dena den, iduri luke Duvoisinek ez zuela ordu arte J.B. Elizanburu ezagutzen. Hau litzateke beraz, J.B. Elizanbururen (32 urte) euskal kulturara lehen agertzea eta lehen urratsa euskaltzaleen munduan.

APEXA ETA LOREA
AGUR HERRIARI
NERE ETXEA

Hiru kantu horiek JB Elizanburuk (34 urte eta beti armadan egoki) Urruñako bertsu gudura aurkeztu zituen 1862an, baina izenik eman gabe. Apexa eta Lorea kantuak lehen saria bildu zuen, bertze biak soilki aipatuak izan zirelarik.

Hiru lan horien aita bezala laster izan zen onartua JB Elizanburu, beraz, egileak berak erakutsi bide zuen bere burua.

Apexa eta Lorea, Esku-liburuan laugarren kantua 4/5/6/7/8/9 plametan emana. Estornes Lasak bere obran 10 bertsu ematen ditu, esku-liburuan 12 direlarik. *Revue des Basses Pyrénées et des Landes* delakoak 1883/84an argitaratua.

Agur herriari, Esku-liburuan seigarren lana, 12/13 plametan.

Biziki ezagutua den kantua, maiz beren lehen hitzetarik ezagutuagoa: Urrundik ikusten dut. *RBPL* aldizkariak 1883/84an argitaratua.

Manterolak bere *Euskal Erria* aldizkarian 1887an kantu eder hau eman zuen Piarres Adame sinaduraren pean; ondoan frantses itzulpena J.B. Elizanbururen izenean. Baina kantu honek oraikoan 13 ahapaldi ditu, esku-liburuan aldiz 11 baizik ez. Bertzalde ba ditu Manterolaren aldizkarian agertuak zenbait desberdintasun, bigarren bertsuak arrunt diferenta delarik.

Iduri luke aldaketa eta ahapaldiz gehitze horiek Elizanbururenak direla; Manterola eta Elizanburu adiskide ziren, Elizanburu Manterolaren laguntzailea baitzen, eta azkenik itzulpena Elizanburuk berak egin bait zuen.

Nere etxea (Esku-liburuan lehen kantua 1/2/3 plamak).

Hau da, dudarik gabe, Elizanbururen omena egin duen kantua, Nere etxea edo Laboraria (Elizanburuk hala zioen) baino Ikusten duzu goizean bezala ezagutuagoa. "Etxe zuria" izenez ere ezagutua.

Kantu honek Euskal Herriaren itzulia egin bide zuen berehala; hain zuzen, ainitz tokitan argitaratua izan bait da, berehala xuberotartua izan bait zen eta arrakastarik handiena bildu ondoren oraindik ere bizi bizirik bait dirau zazpi Euskal Herrietan.

Errotarena Jaunak Euskal Erakustokiko aldizkarian (1941) lan eder bat (10) egin zuen kantu hontaz. Lan horretan dio Elizanburuk bere

(10) Guk dakigunez lehen aldikoz aipatzen da hemen esku-liburua.

esku-liburuan aurkezten zuen musika, oraikoa baino zaharragoa, ainitzez ederragoa zela. Errotarenak lan hortan berean kantu osoa esku-liburutik zuzenean kopiaturik ematen du.

Aipagarria ere kantu horren sortzeaz aipatzen den ixtorio xarmant bat: Ihizira joanak omen ziren Elizanburu eta zonbait lagun, Gustave Leremboire barne. Elizanburu bide-gurutze batean utzirik bertzeak han-hemenka barreaturik, horrela pasatu omen zuten eguna. Baina Elizanburuk ez zuen erbirik ikusi, alta bertzeak segur ziren bera egona zen tokitik pasatuak zirela.

Erbirik ikusi ez baina “Nere etxea” kantu eder hori ondu omen zuen gure Saratarrak. Ondoren, Etxegaraian, adiskide eta ihizi-lagun zen Gustave Leremboiren etxean abestu omen zuen delako *Ikusten duzu goizean*.

Gertatua, aldiz, ez bide izan zen horrela. Kantu hori 1862 urtean egina zen (edo lehenago), Elizanburu Euskal Herritik urrun, armadan, zelarik. Gustave Leremboire ez zen Etxegaraian bizi, eta gizon hori, 1847ko ekainaren 13an sortua izanik, ez zituen orduan 14 urte inguru baizik! Ez bide zen adin hortako mutikoa, 34 urtetako gizon baten adiskide eta ihizi-lagun, ez eta ere Etxegaraiaiko etxeko jauna!!

Maria (1866 - Elizanburu armadan, 38 urte) - Esku-liburuan hirugarren kantua 6/7/8.

Sarako 1866ko bertso gudian lehen saria ukan zuen poema honek. Kasu honetan ere, kantu-egileak ez zuen bere izena eman eta *Le Courier* kasetak (31.08.1866) egile ez ezagunari galde egiten zion bere burua ager zezan.

Berehala jakin zen Elizanburu zela kantuaren ontzailea.

Elizanbururen izenez argitaratu zuen Manterolak *Cancionero Basco* kantu bilduman 1878an, egilearen beraren itzulpen frantsesarekin batera, eta kantu eta pianoarentzat musika antolamendu batez lagundua. Airea herriak erabiltzen zuen “Ikazketako mandoa” izeneko da.

1885ean *RBPL* aldizkariak publikatu zuen.

Xori berriketaria (1869 - Elizanburuk 41 urte) - Esku-liburuan 10. - 20/21.

Xori berriketaria kantua 1869 eko Sarako jokoetara igorria izan zen baina sobera berant. *Le Courier* kasetak (5.09.1869) hala zioen: “Xori berriketaria”, “Jeus” eta “Kanperits” lanak berantegi iritsi dira... bainan heldu den urteko sariketara aurkezten ahal dira...’

1870ean ez zen euskal jokorik izan... Sedaneko gertaerak.

1871ko Sarako bestetan lehen saria bildu zuen kantuak *Xori berriketaria* izena zuen eta Doyarzabal izenpean aurkeztua izan zen. Vinsonek (RL 1872) eta Duvoisinek ere (*Le Courier* kasetan), Doyarzabal egiazko izen bat ez zela, izenorde bat baizik zioten. Geroztik, Elizanbururena bezala onartua izan da.

1897ko buruilaren 13an, Sarako bestetan, Elizanbururen omenezko egun xoragarri bat ospatu zen, Euskaldun Batzarrak (Association Basque) antolaturik. Elkarte honen lehendakari zen (eta Donibane-Lohizuneko auzapez) Guilbeau jaunak egin zuen hitzaldian, bertze gauzen artean hauxe erran zuen: "... Eta bertze hainitzen artean izendatuko ditut: *Maria, Apexa eta Lorea, Xori berriketaria, Eskuara-Eskualduna...* Zer hitz sarkorrak! Zer sentimendu eztiak eta guziz bihotzerat dohatzinak".

Guilbeau jaunaren hitzaldiaren zati hau eman dugu, hain zuzen Dassance jaunaren ustez kantu hori Guilbeaurena da... uste hori Duvoisine n paperetan ikusi zuen ohar batetan oinarritzen duelarik...

Biba Frantzia (Esku-liburuan 8. kantua - 17)

Lehen argitaratze ezagutua: *Almanaka* 1891n.

Labaienen ustez 1870ean Frantziako Inperioak jasan zuen zafraldia alemanen eskutik izan zitekeen kantu honen eragile, artean Elizanburu Inperioaren armadako kapitaina bait zen... Dena den kantuan berean "urte guti du" erraten du Alemaniak Frantzia bentzutu zuela adieraziz... beraz, 1873-1874 ingurukoa.

Lehen eta orai (1879 - Elizanburu Euskal Herrian da, 51 urte) esku-liburuan 11. kantua - 22/23.

1879an Elizondon ospatu ziren Abadiak antolatutako bestak. Donostian ere, lehen aldikotz, euskal besta handiak izen ziren. Elizanburuk ez zuen deus aurkeztu Elizondon, bai aldiz Donostian. Donostiako sariketetan ba ziren hitz neurtuetako sariak eta ere hitz laxozko lanentzat.

Elizanbururen bi obra izan ziren sariketa horietan aipatuak:

– Hitz laxoz: *Piarres Adame* eleberri ttipiaren pasarte bat.

– Hitz neurtuz: Lehen eta orai.

"Lehen eta orai" dugu bertsuzko soziala ala politikazkoa den Elizanbururen lan bakarra. Erran dugunez Elizanburu Euskal Herriratua zen eta bertan gertatzen ziren politikazko gatazketan parte hartzen zuela gauza ezaguna da. Denboraldi haietako giroak bultzaturik-edo, bertsotan ere, errepublikari buruzko atxikimendua agertu zuen garbiki.

Zergatik igorri ote zituen bertsu horiek Donostiara eta ez Elizondora? Ba ote zen hautu horretan politikazko arrazoinik, ala soilki Manterolaren

adiskidetasunak erakarri zuen Saratarra Donostiara? Lan honen airea ezagutua zen: “Bidarraitana nuzu...”.

Aingeru bati Esku-liburuan 9. kantua 18/19.

Euskal Erria aldizkariak 1880an argitara eman zuen poema hau, piano eta abotsarentzat eginikako musika eta guzi. Ondoan, Elizanbururen beraren frantses itzulpena.

Noiz egina izan ote zen kantu hau? Ez da ezinezkoa 1880 urtea baino lehenagokoa izatea, baina ez dugu bertze argitasunik hortaz.

Eskuara eta eskualdunak - Esku-liburuan 12. kantua 24/25 1880koa “Milazortzi ehun eta lauetan hogoietan, bertsu berri nauk eman dire aire zahar batean”.

1882an *Euskal Erria* aldizkariak argitaratua. Urte berean ere *Revista Euskara* aldizkariak Iruñean.

Kantu hau ditaike Elizanbururengan sortu zen euskaldun kontzientzia berriaren adierazgarria. Izan ere, ordu arte kantatu zituen Herriarekiko amodioa, baita ere gizon-emazteen arteko amodioa. Bertzalde kantatu zuen ere Errepublikaren aldeko atxikimendua etabar.

Lan honetan, lehen aldikotz Euskal Herriaren ideia orokor bat azaltzen zaigu: Guziak bat, mendien bi aldetan... anaiak ziren... aitaso kantabreak... eta azken bertsuari Anaiak gaituk, Eskualdunak, orai ere oxala! Jartzen bagine “Guziak bat” lehenago bezala!!!

Erran behar da urte haietan gertatu zela Ipar aldetik Hego aldera iragan zela euskararen aldeko borroka. 25 urtez Ipar Euskal Herriaren Abadiaren bestak ospatu ondoren, 1879an Elizondon egin ziren goraki. Ordukotz Iruñean Asociacion Euskara elkarteak antolatua zen, eta segidan Abadiarekin hartu-emanetan emanik eta baita ere Donostiako Manterola jaunarekin, Elizondora eraman zuten urte hartako Abadiaren Euskal besta.

Bertara joan ziren ere Abadiak bertzalde Duvoisin eta ere bizkaitarrak, gipuzkoarrak, hots, zapzi probintzietakoak.

Urte horretan handizki irabazi zuen saria poeta bizkaitar berri bat izan zen: Arrese Beitia, (Ama euskeriari azken agurrak!!).

Urte haietako gertakari horiek ez bide utzi zuten gure Elizanburu erantzunik gabe eta *Eskuara eta Eskualdunak* poema horren frogaz litaike.

Gizon zuhurra edo *Zapataina* - Esku-liburuan 5. kantua 10/11.

Erran dugunez gerora Piarres Adame liburuaren barnean (bigarren atalean) emana izan zen kantu eder hau, baina ez da hala gertatzen esku-liburuan.

Lan honen argitaratzerik zaharrena, beraz, 1882 eko *Euskal Erria* aldizkariarena litzake.

Lau andren besta (amets bat) iragan besta bigarreanean (Esku-liburuaren 7.kantua - 14/15/16).

Lehen argitaratze ezagutua 1882an *Almanaka* berrian eta geroago: *Euskal Erria* aldizkarian 1897an, Elizanbururen irudia ondoan.

Guilbeau jaunak Saran egin hitzaldian (13.09.1897) Elizanbururena dela dio, eta Lafitte jaunak 1941ean egin hitzaldi batetan ber gauza onartzen du.

Maite zaitut (Esku-liburuan 15. kantua - 29).

Jada erran dugun bezala bere kantutegiko azken lana izanik ondotik izkiriatu zuen 1er Octobre 1885 eta sinadura bat.

Sarako 1885eko jokoetan Eyheraburu izenpean aurkeztua.

Duvoisinek *Le Courier* kasetan (12.12.1885) hauxe zioen: “passée au nom de Eyheraburu, elle sent son Elissamburu à une lieue à la ronde”.

Geroztik eta beti Elizanbururena bezala onartua.

1886an *RBPL* aldizkariak argitaratua.

Esku-liburuan ez diren lanak

Hitz neurtuzkoak: *Eritegian* edo Boltixurrak, gazte denboretakoa, iduriz.

Hitz laxozkoak: zombait gutun, horietan bat Manterolari egina eta *Euskal Erria* aldizkarian 1880an argitaratua Hartxuria mendiaren izenari buruz. Bertzalde politikazko artikuluak, eta aipatuena Errepublikak bakea da (L’Avenir 2.10.1880) eta Eskualdun batek Eskualduneri (L’Avenir 8.11.1881).

* * *

Labaien lanaren ondotik, Villasante, Onaindia eta Estornes Lasaren ondotik ere ainitz tokitan agertzen dira hainbat kantu Elizanbururenak bezala.

Horra zoin diren kantu horiek:

A) *Emazte edalea* Urruñan 1855ean lehen saria

Dantzaria Urruñan 1860an aipatua.

Tan tan tan tan rapetaplan Urruñan 1858an lehen saria.

Lehen biak, *Emazte edalea* eta *Dantzaria* Léon Elizanbururenak (Jean Baptistaren anaia) dira dudarik gabe. Hirugarrena ere menturaz.

Oharra: Léon Elizanburu Ortaizen sortua (1.03.1816, Urruñan bizi izana. Aduanako enpleatua, brigadier gradoraino igana. Uztaritzen ehortzia (13.06.1861) 45 urtetan.

B) *Artzaingoa* Saran 1865ean lehen saria (Larralderen Eri bat erretiratuz geroz)

Laboraria, Saran 1866an aipatua.

Oraiko neskaxa batzu Saran 1867an lehen saria.

Hiru kantu horiek Jean Berges (edo Vergez) Saratarrak idatziak dira.

Oharra: Jean Berges ez zen Saran sortu ez eta ere ezkondu. Emaztea Urruñarra zuen (Catherine Subelzu). Sarako Agerreko maizter izan zen eta bertan hil zen 1885ko abenduaren 27an, 78 urtetan.

C) *Solferinoko itsua*

1864an, Saran, bigarren saria ukan zuen lan honek. A Sallaberryk izkiriatua.

D) *Xori kaiolatik ihesi goan dena*

Donapaleun 1877an lehen saria. Egilea Darroupe Harluz. 1879an Elizondon bere kantu batek “Adios Amerikari” lehen aipamen ona bildu zuen, eta orduko kasetek horrela zioten: “Amerikarik igorria”.

* * *

ELIZANBURU NOLAKOA OTE ZEN

Elizanburu eta Sara azkenerako utziaz erran dezadan gure poetari buruz zombait xehetasun ikasi baditugu ere, ez dudala, nik segurik, aski ezagutzen eta badela beraz gaia bertze iker lanentzat.

Halere zombait argitasun nahi nituzke azaldu.

Fisikoa. Gizon handiskoa zen, armadako paperetan ageri denez: 1,79. Aurpegia luzezkoa omen zuen, sudurra luzea, ahoa eta kokotza normalak, begiak, biloa, bekainak gaztain kolorekoak. (24.08.1857 ko agiri batetan; 29 urte).

1861ean “Régiment de Grenadiers de la Garde Impériale” delakoan sartzeari buruzko paperetan “très bel homme” zela erraten da bietan.

Eta beti errepikatzen zuten: “robuste”, “vigoureux”, eta holakoak.

Bi argazki izan omen ziren, bata Sarako Herriko-Etxean Labaien jaunak ikusia, bigarrena Gregorio Muxika jaunak argitara emana: bietan militar jantzietan da... Bada bertze itxura bat zibilizatuagoa (edo zibilagoa bederen) Eizagirre jaunak marraztua eta mendeurrenkari lau haizetara zabaldua izan dena.

Izpiritua. “Intelligent”, “zélé”, “bon serviteur”, “conduite irréprochable”, “capable” eta holakoak maiz ageri dira armadako paperetan. Bertzalde soldadoen errespetoa eta maitasuna eragiten omen zuen...

Horiek denak irakurri eta iduri luke gure Elizanburu euskaldun estereotipo bat dela...

Zergatik sartu ote zen armadara, 20 urtetan, hein batean eskolatua zen Saratar gaztea? Jakin behar da urte horiek bortitzak izan zirela Pirenetako populazione guzientzat eta Ipar Euskal Herriarentzat ere, eta behar bada Armada aterabide bat baizik ez zen izan. Armada utzi ondoren berriro Saran plantaturik Manterolari egin gutun batetan (12.04.1880) hauxe zion: “Nor eta zer naizen? Euskaldun soldado zahar bat, 30 urtez nere herri maitetik urrun ibili ondoan, berriz ere (agian betikotz) nere Sorlekura bildua. Hogeitaz urte nituelarik izan banitu hamar mila errenta, uste dut ez nuela nere Euskal herri maitea sekulan utziko, eta gerlan edo gerlako gauzetan iragan edo galdu dutan denbora, hobeki iraganen nuela, zuk egiten duzun bezala, gure mintzaira Euskara ederrean zerbait entsaioren egiten. Orai berantegi da”.

Beraz, dolutua bezala agertzen da bere biziaz...

Hor gelditzen dira gerlak... Afrikan (behar bada Kabilian).

Hor gelditzen dira Enperadorearen Armadan eman urteak...

“La Commune” delakoaren errepresio bortitza (Errepublikari berriaren lehen ekintzetarik)...

Orobat, berantegi Enperadorearen kontrako kritika latzak.

Beraz, zinez, ez dakigu xuxen bere ideiak ez ote zituen nagusien aireerat itzulikatzen...

Bego galdea galde bezala...

ELIZANBURU ETA SARAKO HERRIA

Dakigunez Piarresenean sortu, Adametan lehenik, Granadan ondoren, gero ez dakigu xuxen nun, J.B. Elizanbururen haurtzaroa Saran gertatzen da.

Zazpi urtetan umezurtz, 14/15 urte inguru zituelarik joan zen Larresoroko Semenariora. Larresoroko urte haietan, 1847 urtea arte, han bizi izan zen, eta ez dakigu Sarara maiz joaten zenentz, ez dakigu beraz, gaztaroko urtetan Sarako herriarekin hartu-eman ainitz izan ote zituen. Dena den, gauza ageria da euskara arrunt Saratarra duela eta ez duela, iduriz, buraso baxenabartarren hizkuntzaren influentziarik.

1849an armadara abiatu zitzaigun eta 30 urte egin zituen bertan.

Nolatan hasi ote zen bertso jokoetan parte hartzen?

Ba ditaike Abadiaren besten berri izaitea, bai kaseten bidez, bai eta ere Leon anaiari esker. Hain zuzen ere Leon Aduanako brigadier gradoa erdietsi zuena, Urruñako Frantxbaita etxean bizi izan zen zonbait urtez (Bertan sortu zitzaizkion bi haur 1848 eta 1851 urtetan). Ez da ezina urte haietan J.B. Elizanburu noiz behinka Urruñara joatea, eta Urruñako euskal bestak (1853an abiatu zirenak) ezagutzea. Leon, jadanik erran dugunez, 1855 ean, Urruñako euskal bestetako lehen saria bildu zuen *Emazte edalea* kantuz.

Denbora haietan ba ote zuen Elizanburuk loturarik Sarako herriarekin? Dominique arreba San bizi zen artean...

Baina Elizanburu urrun izan arren, dudarik gabe gogoan ditu bai Sara bere sorterrria bai euskara. Horra Elizanbururen omenez egindako hitzaldian Guilbeau jaunak zer zioen (1897); “Bere ibiltze guzietan eta non nahi gerta zadien, Elizanburu oroitzen zen beti bere Sara maiteaz, eta Eskual Herriaz. Zenbat aldiz urrun Parisen, eta bertze tokitan zelarik ez zuen erraiten ohi bere adixkideri: ‘Bi gauza ditut eskas lurtean zorion osoa izaiteko, emazte bat Eskual Herriko Alaba, eta gero Larrungo mendiaren gerizean etxolatto bat aldapa baten gainean’ eta hala gertatu zitzaion”.

Eta badugu ustea *Agur nere herriari* kantu ederra ondu zuelarik (1861ean Urruñan aurkeztua) Sara zuela gogoan: “agur, agur herria, agur sorlekua, agur nere haurreko, leku maitatua”...

Eta erran genezake ere kanturik ezagutuena den “Nere etxea”, Euskal Herriko edozein etxeari buruz egina izanik ere, Sarari pentsatuz egin zuela.

Baina ez zuen erdietsi, berehala bederen, Sarara itzultzea.

1860ez geroz euskal kultur munduan ezagutua da, baina Euskal Herritik urrun bizi da, han hemenka, armada frantsesana.

Noiz ezagutu ote zuen geroago (1874an) bere emaztea bilakatuko zena? 1860an. Françoise Eyheraburuk 18 urte zituen... (Elizanburuk 32

urte). Harentzat egin ote zituen *Maria* (1866an saritua) eta *Aingeru bati* poemak?

Piarres Adame Hitz laxozko lan honetaz erran dezagun bi hitz. Lan honen pasarte bat 1879an Donostiako jokoetara aurkeztu zuen Elizanburuk. Urte honetan Elizanburu Euskal Herrian bizi da.

Ordurako, 1874an, esposatua zen Urruñan batekin, eta Urruñan sortu zen ere 1877an haien seme bakarra Joset Urruñan zombait urte egin ondoren, 1880ko urtarrilerako Saran ziren bertako Lekuederrea etxean.

Urte haietako lana zitekeen *Piarres Adame* liburuxka.

Eleberri ttipi honetan Sararen amodioa erakusten du hastetik bururaino egileak. Hor ageri da, zinez, Elizanburu kanpoan egona izana gatik, bere gaztaroa Larresoroko Semenarion egin gatik, Sara izan duela betidanik bere Aberria. Erraiten ahal da liburutto hori dela Sarari eginikako kantu eder bat, eta zer kantua! Euskarazko hitz laxozko obrarik ederrenetakoa dugu hori bere ttikian... irakurtzekoa! eta berriz irakurtzekoa!!!

Iduritzen zaigu *Piarres Adame* pertsonaia Sarako herria gizon bilakatua dela, Sarako herritar guzien gauza on eta txarren bilduma bezala edo...

Eta *Piarres Adame* izena duen pertsonaia horren bidez Sarako berri ainitz irakurtzen ahal ditugu, haur ixtorio gisa...

Baina *Piarres Adame* egiazko norbait izan ote zen, egiazki bizi izan ote zen? Hasteko erran dezagun liburuan berean ematen diren xehetasunak ez direla zuzenak, asmatuak baizik (11).

Bertzalde jadanik aipatu dugun Guilbeau jaunaren hitzaldian (1897) hauxe irakurtzen dugu: “zer da, nor da *Piarres Adame*?... Hura da norbait eta nehor ez. Itzkiribatzailek hartzen dute izen bat, obra bat nahi dutenean egin. Orobat egin du *Elissamburuk*. Egia da Sarako herrian, izan omen dela, gizon bat, *Piarres Adame* izena zuena, eta *Elissamburuk* bertze hainitzek bezala ezagutzen zuena. Bainan berriz ere diot *Piarres Adame* dela alegiazko gizon bat, zoina mintzo baita mintzaraztaileak nahi duen bezala.”

(11) “Han duk Herriko-Etxeko liburuetan ezarria: *Piarres Adame*, bere aita eta amaren semea, sortua Saran, maiatzaren 14an mila-zazpi-ehun eta hiruetan-hogoi-eta hamazazpian”... “Nere burasoak (Jaunkoak bere lorian dituela!) Etxetarreko borda (*) txarragoan zituan maizter, eta baziteian haz ahala haur...”. Xehetasun horiek ez dira egiaztatzen ahal paperetan, ez sortze egunetik, ez eta ere etxearen goiti behitietarik; azkenik ez da heriotzak emanak diren liburutan *Piarres Adame* izenik ageri...

(*) Donostiako 1879ko jokoan berri ematerakoan eta *Piarres Adame* liburuaren pasarte bat argitaratzerakoan horrela emana zen: “... etxe txar bateko borda txarragoan maizter zituan, eta baziteian haz-ahala haur.”

Guk halere gizon hori ez dela sekulan izan uste dugu eta Dassance jaunarekin bat egiten dugu erran zuelarik:

Elizanbururen sortetxea: **Piarresenea**

Elizanbururen bigarren etxea: **Adameta**

eta beraz bi etxe izen horiez sortu zuela Elizanburuk **Piarres Adame** izena.

Piarres Adame izen hori dela-ta erran dezagun, ondotik maiz erabili zuela Elizanburuk izenordetzat. Ainitz kantu *Piarres Adame* sinaduraz aurkeztuak izan dira. Baita ere zonbait hitz laxozko lanak, gehien bat politikazkoak.

Elizanburu eta Sarako herriaren arteko loturaz ari garelarik nola ez aipa Manterolari egin gutuna Hartxuria mendiaren izenaz. Euskaltzale kartsua eta kultura handiko gizon hori Elizanbururen adiskide zen eta delako Euskal Erria aldizkarian 1880.urtean Elizanburuk egin gutun bat argitaratu zueen irakurle batek Peña de Plata edo Atxuria mendiaz egin galde bati erantzun gisa. Osoan ezin emanez hona hemen letra horren azken lerroak:

“Egundaino ez duke mendi horrek bataioko izen egiazkorik Har-xuria baizen. Peña de Plata izen-goiti bat duke erdaldunek emana. Orai ere badut ustea norbaitek oiuhu egin baleza mendi horren gainetik: Peña de Plata! inguruko oihartzunak, ixilik egon laitezkela, eta oiuhu egitean: Har-xuria! oihartzun guziek ihardes lezaketela, zeren munduaren hastetik hunat, Euskal Herriko mendietan ez baita Eskuara baizik mintzatu nahiz jakintsun batzuek bertzela dioten”.

Eta Elizanburu eta Sara aipatzen bai dugu ezin bazterrera utz Sarako hainbat seme euskal literaturan ezagutuak izan direnak eta Sarako herria luzaz euskaltzale herrietan lehenetarik eman dutena.

Ezagunenetan aipa dezagun XVII.mendean, Haranburu eta Harizmendi hitz neurtuz, eta hitz laxoz Atsular handia, azken hau Saran ez sortua izanik ere Sarako erretor luzaz egona.

XVIII.mendean, Etxeberri Joanes medikua, zenbaitek Atsular bigarrena deitu izan dutena, gain gaineko idazlea izan baitzen.

XIX.mendean, Elizanburuz bertzalde:

Jean Martin Laurent Diharassary, Sarako Lehetxipian sortua (1.04.1848). Apeza eta politikan buru-belarri sartua. 1902an hila. Bertze lanen artean “Apezen dretxoak eta eginkizunak eletzionetan”, “Erlisionearen istorioa laburzki”, “Mariaren ilabetea”, “Katexima”...

Jean Martin Laurent Dithurbide, Sarako Zugarrriagan sortua (oraiko Ospitala, Dithurbidek berak Herriari eman lurretan, Zugarrriaga etxe zaharra bota ondoren eraikia izan zen). 1883ko azaroaren 18an hila 80 urtetan. "Istorio Saindua" izeneko obra idatzi zuena.

Joanes Berges, Agerreko maizterra, Agerrean berean 1885ko abenduaren 27an hila, 78 urtetan, eta guziz ezaguna izan zena. Bertze lanen artean Artzaingoa (1865ko Sarako bestetan lehen saria), Laboraria 1866an Saran aipatua), Oraiko neskatxa batzu (1867an Saran lehen saria) etabar dira ezagunenak. 1879an Elizondoko jokoetan eta Donostiako bestetan parte hartu zuen gure Manexek...

Agustin Etxeberri, Sarako Zubietan sortua (22.03.1849), bertze Agustin Etxeberri (osaba) bezala zapataina izan zena. 1871ko urriaren 11n Josephine Laurenzenarekin ezkondu zen, eta Lekaienean (12) bizi eta hil izan zen (3.02.1890).

Etxeberriren obren artean ezagutuenak:

- *Haurra hobi hegian*, 1868an Saran aipatua (19 urte zituen artean!).
- *Haur baten auhenak*, 1869an Saran lehen saria.
- *Kattalin Xume*, 1874an Saran aurkeztua.
- 1879an bai Elizondon bai Donostian bere obrak aurkeztua zituen.
- *Harotzaren kantua*, 1880an Maulen - Deserturra 1880an Beran lehen saria.
- *Maria alegiazkoa*, 1885an Saran aurkeztua.
- *Xorien besta*, 1888an Donostian ohorezko aipamena.

Manez Etxeto

- 1865an Sarako jokoetan bere obra bat aipatua izan zen "Primaderaren kantua"...
- 1871n Saran bertsolari gisa Ibarrartekin berdindua.

Louis Ithurbide

- 1857an Urruñan Eskaldun baten auhenak (Montebideon emanak).
- 1867an aita Joannateguyrekin batera Euskalduna (Euskaldun seme dena bedi alegera...).

Amezket bertsolaria, Zakolinzankar, Duhaldebehere, Çubilibia bertsolariak...

(12) Lekaienea: Egun Kurriertegia izenez ezagutua. 1839 eta ondoko urtetan ere Katalinarenezaharrea izena zuena.

DOKUMENTUAK*** Elizanburuaren esku-izkribuak**

– *Esku-liburua* (15 kantu - Piarres Adame elaberria). Data: 1er
Octobre 1885.

– **Manterolari egin gutunak**

= 22.1.1880

= 2.4.1880

= 16.5.1880

= 17.6.1880

= 30.11.1880

= 10.5.1881

– Frantses Armadako dokumentua “Situation militaire-narration
faite par l’officier”, Paris, Septembre 1871.

*** Sarako eliza eta Herriko-Etxeko artixibategiak**

– Sortze - Ezkontza - Heriotze

– Délibérations Conseil Municipal

*** Urruñako Herriko-Etxeko artixibategiak**

Sortze - Ezkontze - Heriotze.

*** Frantses lur-armadako “fiche de renseignements” eta bertze ainitz dokumentu***** “Audience du 28 juin 1859”. J. Haritschelhar jaunak kopiaturiko dokumentu bat.**

BIBLIOGRAFIA - DOKUMENTAZIOA:**Aldizkariak:**

Le Courier de Bayonne
Le Messenger
La Semaine

Aldizkariak:

Euskal Erria
 Revista *Euskara*
Revue de Linguistique...
R.S.B.A.P.
R.I.E.V.
Bulletin du Musée Basque (BMB)
Gure Herria

Liburuak:

A.M. LABAIEN, *Elizanburu, bere bizitza eta obrak*, Auñamendi, 1978.
 P. LAFITTE. *Le basque et la littérature d'expression basque*, Le Livre, Bayonne, 1941.
 MANTEROLA, *Cancionero basco*, 1878-1879.
 ESTORNES LASA, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, 1969.
 LUIS VILLASANTE, *Historia de la literatura vasca*, SENDO, 1961, * 180-182. OR.
 S. ONAINDIA, *Milla euskal olerki eder*, Karmeldar Idaztiak, 1954, * 531-557. OR.

Lan eta artikulua:

ERTORARENA, "Un manuscrit du poète basque Elissamburu". *Bulletin du Musée Basque*, 1941, * 37-41. OR.
 LOUIS DASSANCE, "Recherches sur la filiation du poète J.B. Elissamburu". *Gure Herria*, 1969-5, * 278-288.
 F.B. LARZABAL, "J.B. Elissamburu eta Oxalde, bi Gorri". *Iker-2*, 1983* 323-338 OR.
 J.B. DARANATZ, "Correspondance du capitaine Duvoisin", *RIEV*.
 J. HARITSCHELHAR, "Quelques chansons basques de la première Guerre Carliste", *Euskal Herria 1789-1850 - Actes du Collage International D'Etudes Basques S.A.M.B.*, 1978* 193-227. OR.
 J. VINSON "Fête de l'Association Basque. A Sare en 1897". *Revue de Linguistique... T. 31*, 15.7.1898 * 193-223 OR.
 GREGORIO DE MUJICA, "Elizanburu". *RIEV*, 1917 * 538-540 OR.
 JUAN SAN MARTIN, "Enciclopedia G.I. del País Vasco. Oharra". *RSBAP*, 1970 * 521-522 OR.
 A.M. LABAIEN, "En torno a Solferinoko itsua". *RSBAP*, 1971 * 171/173 OR.